

Anneli Schaufeli & Mienke Droop
Expertisecentrum Nederlands, Nijmegen
Contact: a.schaufeli@taalonderwijs.nl
m.droop@taalonderwijs.nl

Werken met een kennisbasis Nederlands en diversiteit voor het taalontwikkeland vakonderwijs

1. Inleiding

Het taalonderwijs ligt in alle onderwijssectoren scherp onder vuur. Op vele fronten worden acties ondernomen om het taalvaardigheidniveau van leerlingen en studenten op te krikken. Naar aanleiding van het ‘rapport Meijerink’ (Expertgroep Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen 2008) heeft het ministerie van OCW een beleidsreactie geformuleerd waaruit blijkt dat er flink geïnvesteerd zal worden in een kwaliteitsverbetering van het (taal)onderwijs.

Belangrijk in deze discussie is om onze blik niet te beperken tot ‘taal/Nederlands’, maar om ook aandacht te hebben voor de mogelijkheden die andere vakken bieden om te werken aan de taalvaardigheid van leerlingen.

Leraren van alle vakken in alle onderwijssectoren worden geconfronteerd met grote verschillen in de taalvaardigheid van hun leerlingen. Tijdens hun opleiding moeten ze hierop goed worden voorbereid. Het is belangrijk dat (aankomende) leraren ontdekken dat een goede afstemming op deze verschillen cruciaal is. Daarmee wordt niet alleen de vakinhoud van de onderwijsactiviteiten beter voor het voetlicht gebracht, maar wordt ook een extra impuls gegeven aan de taalvaardigheid van de leerlingen.

In de rol van leraar basisonderwijs zijn de taaldocent en de docent van andere vakken in één persoon vertegenwoordigd. Precies daarom kunnen we voor de opleiding tot leraar basisonderwijs niet genoeg benadrukken dat ook in de onderwijsactiviteiten van ‘de andere vakken’ leerdoelen op het gebied van taalvaardigheid een plaats behoeven. Voor de opleidingen is de hamvraag natuurlijk over welke kennis leraren moeten beschikken om in een dergelijke onderwijssituatie competent te kunnen handelen.

In deze bijdrage willen we de opzet van de kennisbasis Nederlands – en daarbinnen: van ‘taalontwikkeland (vak)onderwijs’ – verantwoorden. In onze workshop zullen we de inhoud van de kennisbasis in conceptvorm presenteren en zullen we laten zien hoe daarmee in een digitale leeromgeving gewerkt kan worden. Zowel de kennisbasis als de digitale leeromgeving worden ontwikkeld binnen het project LEONED¹.

2. Verantwoording van ordening en vormgeving

2.1 Domeinen

De kennisbasis voor ‘taalontwikkelen (vak)onderwijs’ maakt deel uit van de bredere kennisbasis ‘Nederlands’ waarover aankomende leraren Nederlands en leraren basisonderwijs moeten beschikken. Voor de kennisbasis in zijn geheel hebben we een ‘format’ ontwikkeld dat we ook als structuur voor de kennisbasis voor ‘taalontwikkelen (vak)onderwijs’ hanteren. We willen dit ‘format’ hier kort toelichten.

Bij het vaststellen van een kennisbasis voor een bepaald onderwerp of vak, is het belangrijk dat de inhoud van het beoogde terrein als uitgangspunt wordt genomen. Alleen dan is het mogelijk om tot een min of meer compleet, inhoudelijk samenhangend en overzichtelijk geheel te komen. Een kennisbasis is het onderliggende geheel aan kennis dat noodzakelijk is om beroepscompetenties adequaat in te kunnen zetten; in dit geval: leraarcompetenties. De kennisbasis Nederlands omvat daarom niet alleen kennis over het Nederlands, maar ook kennis over taaldidactiek. Het is belangrijk dat de relatie tussen de geformuleerde kennisbasis en de competenties voor het lerarenberoep zichtbaar wordt gemaakt. De competenties kunnen echter niet dienen als uitgangspunt bij het vaststellen van die kennisbasis, omdat dit kan leiden tot een gefragmenteerde, onvolledige kennisbasis waarin bovendien de inhoudelijke samenhang ontbreekt.

Per onderwijssector hebben we een set domeinen geformuleerd waarbinnen de kennisbasis geordend is weergegeven. Voor de opleiding leraar basisonderwijs hanteren we de volgende domeinen:

1. taalbeschouwing (incl. ontleden/grammatica);
2. mondelinge taalvaardigheid (incl. taalverwerving in T1 en T2);
3. woordenschat en kennisontwikkeling;
4. aanvankelijk en technisch lezen (beginnende geletterdheid);
5. begrijpend en studerend lezen (gevorderde geletterdheid);
6. tekstschrijven / stellen;
7. spelling;
8. jeugdliteratuur;
9. Nederlands en diversiteit: taalontwikkelen vakonderwijs.

‘Taalontwikkelen (vak)onderwijs’ is een afzonderlijk kennisdomein dat relevant is voor alle vakken en voor de lerarenopleidingen binnen de diverse sectoren. We blijken met één en hetzelfde kennisdomein in al die verschillende onderwijscontexten goed uit de voeten te kunnen.

2.2 Kernconcepten

Binnen de domeinen hebben we op basis van vak- en vakdidactische literatuur een lijst met kernconcepten samengesteld die we door deskundigen hebben laten beoordelen. Kernconcepten hebben we gedefinieerd als begrippen die binnen het betreffende domein relevant zijn en waarover een aankomende leraar moet kunnen beschikken. ‘Moet kunnen beschikken’ is natuurlijk een erg globale formulering. We doelen daarmee dan ook niet alleen op ‘weten waar dit concept voor staat’, maar ook op ‘over het vermogen beschikken om deze kennis in een relevante situatie adequaat in te zetten’. We hebben zoveel mogelijk gekozen voor een brononafhankelijke, neutrale formulering en we hebben geprobeerd daarbij overkoepelende concepten te hanteren. Opleidingen kunnen vervolgens zelf bepalen in hoeverre zij die kernconcepten verder willen uitsplitsen in concepten. Ondanks het feit dat de keuze voor het meest bruikbare niveau van formulering van het concept steeds goed doordacht is, behoudt het toch altijd een zekere mate van willekeur.

Een van de kernconcepten binnen het domein ‘mondelinge taalvaardigheid’ is ‘taalontwikkende interactie’. Een vakspecifieke competentie zou dan bijvoorbeeld kunnen zijn: ‘de student is in staat de kenmerken van taalstimulerende interactie in een kringgesprek toe te passen’².

2.3 Het klaverblad

We hebben ernaar gestreefd om binnen de domeinen samenhang tussen de kernconcepten aan te brengen. Daartoe hanteren we een klaverblad. We hebben ons daarbij laten inspireren door het als heuristisch bedoelde 9-veldenschema (Expertgroep Kwaliteit Lerarenopleiding Primair Onderwijs 2004) dat regelmatig gebruikt wordt bij het in kaart brengen van delen van de kennis voor leraren³.

Bij het formuleren van de kennisbasis voor een bepaald vakgebied is het in eerste instantie belangrijk om een onderscheid te maken tussen enerzijds ‘het wat’ (de inhoud van het vak zelf) en anderzijds ‘het hoe’ (de kennis van de didactiek). We kunnen bijvoorbeeld de kennis formuleren met betrekking tot jeugdliteratuur en kinderboeken (wat) waarover een aankomende leraar moet beschikken. Daarnaast kunnen we kennis vastleggen die betrekking heeft op onderwijsactiviteiten waarin deze leerinhoud aan de orde komt (hoe). Denk in het geval van jeugdliteratuur bijvoorbeeld aan ‘leesbevordering’. Wanneer je deze kennis in kaart gaat brengen, blijkt al gauw dat er binnen die twee categorieën begrippen voorkomen die specifiek betrekking hebben op dat domein, maar ook begrippen die meer algemeen van aard zijn en die behoren tot een soort ‘ondergrondkennis’. Door de dimensies ‘wat vs. hoe’ en ‘algemeen vs. specifiek’ te onderscheiden, komen we uit op een 4-veldenmatrix. Die willen we grafisch vormgeven in een klaverblad.

DOMEIN: <i>Jeugdliteratuur</i>		
<i>Subdomein specifiek</i>	<i>Wat?</i> <i>Kennis over leerinhoud (w.o. vakjargon)</i>	<i>Hoe?</i> <i>Kennis m.b.t. didactiek van subdomein</i>
	<i>1</i> <i>'Genres in jeugdliteratuur'</i>	<i>2</i> <i>'Werkvormen leesbevordering'</i>
<i>Algemeen</i>	<i>'Ondergrondkennis'</i>	<i>Algemeen taaldidactische principe</i>
	<i>3</i> <i>'Functie van jeugdliteratuur'</i>	<i>4</i> <i>'Principes van interactief taalonderwijs'</i>

Bij wijze van voorbeeld zijn de vier kwadranten van dit klaverblad gevuld met vier kernconcepten. Zij hebben respectievelijk betrekking op:

Kennis over 'het wat' (i.e. de inhoud van je onderwijsactiviteiten)

1. *kennis betreffende de domeinspecifieke leerinhoud.* Wat moet je weten over de leerinhoud om er adequaat over te kunnen communiceren? Een aankomende leraar moet bijvoorbeeld kennis hebben van diverse genres in de jeugdliteratuur. Hij zal zijn leerlingen immers kennis willen laten maken met de diverse genres.
3. *'ondergrondkennis' betreffende taal/Nederlands in dit subdomein.* Wat moet je weten over dit subdomein van taal om vakdidactisch competent te kunnen handelen? In dit geval moet de aspirant-leraar iets weten over de functie van jeugdliteratuur: welke perspectieven zijn mogelijk? Welke past binnen onze huidige samenleving?

Kennis over 'het hoe' (i.e. de vorm van je onderwijsactiviteiten)

2. *kennis betreffende het onderwijzen van het subdomein van het vak.* Welke vakdidactische kennis heb je nodig om de leerinhoud binnen dit subdomein adequaat te kunnen onderwijzen? De aankomende leraar moet weet hebben van de verschillende werkvormen die hij kan inzetten om leerlingen aan het lezen te krijgen en te houden.
4. *algemene taaldidactische kennis.* Welke algemeen vakdidactische noties zijn relevant voor het onderwijzen van de leerinhoud van dit subdomein? Binnen alle domeinen van taalonderwijs is de notie 'interactief taalonderwijs' een relevante. Het staat voor een visie op taalonderwijs die goed aansluit bij meer algemeen didactische noties zoals 'constructief leren', 'activerende didactiek', 'betekenisvolle contexten', etc.

3. Inhoud en gebruik van de kennisbasis ‘taalontwikkelen vakonderwijs’

Voor het verzamelen van de kernconcepten binnen het domein ‘taalontwikkelen vakonderwijs’ zijn we als volgt te werk gegaan.

Ten eerste hebben we in alle domeinen de kernconcepten verzameld die betrekking hebben op ‘Nederlands en diversiteit’. Vervolgens hebben we bekeken welke kernconcepten uitsluitend relevant zijn voor docenten Nederlands of binnen de taallessen in het primair onderwijs. Door deze uit de lijst te schrappen, ontstond het klaverblad ‘taalontwikkelen vakonderwijs’.

Op dit moment leggen we dit conceptklaverblad voor aan collega’s in het primair onderwijs, collega’s Nederlands en collega’s van andere vakken. Vervolgens zullen we op basis van de verzamelde feedback de inhoud bijstellen.

Bij het ontwikkelen van deze kennisbasis hebben de gebruiksmogelijkheden altijd voorop gestaan. In diverse opleidingscontexten hebben we gezien hoe hiermee gewerkt kan worden. Op de Pabo in Almere bijvoorbeeld wordt een conceptenlijst gebruikt bij de vaktoetsing. De student moet in zijn portfolio laten zien hoe hij met de vakconcepten heeft gewerkt. De student kan dit bijvoorbeeld laten zien aan de hand van zelf ontworpen onderwijsactiviteiten of aan de hand van reflecties op het eigen pedagogische en didactisch handelen.

Op de lerarenopleidingen in Tilburg en Utrecht is binnen pilotprojecten onderzocht wat de mogelijkheden zijn om deze begrippenlijsten te hanteren bij het voeren van reflectiegesprekken. En zo zijn er nog veel meer mogelijkheden.

Binnen het project LEONED hebben we de kennisbasis gebruikt voor de vormgeving van een digitaal platform dat als leeromgeving in lerarenopleidingen ingezet kan worden. We hopen daarmee de relatie tussen theoretische kernconcepten en praktisch handelen zichtbaar te maken voor studenten en opleiders.

Referenties

Expertgroep Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen (2008). *Over de Drempels met taal en rekenen*. Enschede: SLO.

Expertgroep Kwaliteit Lerarenopleiding Primair Onderwijs (2004). *Koersen op meesterschap, Herontwerp, partnerschap en kwaliteitsborging*. Den Haag: LOBO/HBO-raad.

Noten

¹ Landelijk Expertisecentrum Nederlands en Diversiteit: www.leoned.nl

² Binnen het project LEONED is het formuleren van docentcompetenties op het gebied van taal en diversiteit in voorbereiding.

³ De relatie met het 9-veldenmodel (Expertgroep Kwaliteit Lerarenopleiding Primair Onderwijs, 2004) kan uitgelegd worden aan de hand van onderstaand schema. Wij besteden in onze kennisbasis vooral aandacht aan de volgende vetgedrukte velden, waarbij de cursief gedrukte velden een geïntegreerd geheel uitmaken van de vetgedrukte cellen:

Theoretisch	Persoonsontwikkeling Identiteitsontwikkeling	<i>Leer- en ontwikkelingstheorieën?</i> ->	Wetenschappelijk fundament leerinhouden <i>(vooral kwadrant 3 en 4)</i>
Methodisch	Mogelijkheden / belemmeringen / problemen bij ontwikkeling en leren	(Vak)didactiek en pedagogiek <i>(kwadrant 2 en 4)</i>	<i>Opbouw, samenhang, toepassingen (uitgedrukt in domeinen en klaverbladen)</i>
Praktisch	Leefwereld en beleving van school en leerinhouden	Schoolmethodes	Leerinhouden <i>(kwadrant 1 en 3)</i>

Ronde 5

Jeroen Devlieghere & Judith Kat
Nederlandse Taalunie / Hogeschool INHOLLAND
Contact: jdevlieghere@taalunie.org
Judith.kat@inholland.nl

Het Taalforumspel. Spelen met taalachterstand en onderwijskansen in de lerarenopleiding

1. Inleiding

“In mijn klas zit een anderstalig jongetje dat nog nauwelijks Nederlands spreekt. Is het niet beter om zijn ouders ook Nederlands te leren spreken?”